

старожитностей Д.Я.Телегін здійснював у наукових статтях, брошурах, навчальному посібнику, підручниках, монографії, однак значення науково-популярних статей є справді непересічним, оскільки вони окреслюють усе розмаїття наукових інтересів, досягнень і планів видатного дослідника матеріальної спадщини козацької доби.

Література

1. Телегін Д.Я. Нариси та замітки з археології: вибрані статті за останні 60 років. – К.: НКПСКЗ, «Фенікс», 2007. – 280 с., 16 с. іл.
2. Кургани Дніпропетровщини // Культура і життя. – К., 1967. – Там само. – С.104–106.
3. Спитається з нас // Там само. – С. 174.
4. Експедиція «Січі Запорізькі» // Робітничка газета. – К., 1990. – Там само. – С. 192–195; Експедиція «Січі Запорізькі» // Робітничка газета. – К., 1990. – Там само. – С. 196–197.
5. Козацькі старожитності // Робітничка газета. – К., 1991. – Там само. – С. 212–214; Козацька республіка // Робітничка газета. – К., 1991. – Там само. – С. 214–217.
6. Козацька сторожа // Пам'ятники України. – №4. – К., 1979. – Там само. – С. 157–158.
7. Форпост стародавнього Києва // Робітничка газета. – К., 1980. – Там само. – С. 167–168.
8. Розкопки «майдану» // Пам'ятки України. – К., 1983. – Там само. – С. 180–181.
9. Невдала експедиція // Культура і життя. – К., 1968. – Там само. – С. 111–112; За життя і після смерті. Про Івана Сірка і Запорізьку Січ // Культура і життя. – К., 1990. – Там само. – С. 197–208.
10. Найдена Олешковская Сечь // Рабочая газета. – К., 1990. – Там само. – С. 209–210; Олешківська Січ відкриває таємниці // Наддніпрянська правда. – Дніпропетровськ, 1991. – Там само. – С. 217–219.
11. Солониця: в пошуках табору Наливайка // Астреа. – К., 1994. – Там само. – С. 227–228.
12. Битва під Берестечком через призму археолога // Високий замок. – Львів, 1994. – Там само. – С. 228–230.
13. Чайки з гарматами // Літературна Україна. – К., 1992. – Там само. – С. 219–227; У глибинах Дніпровських вод козацька чайка // Вечірній Київ. – К., 1999. – Там само. – С. 236–238.
14. Тайна пропавшей иконы // Ленинская правда. – 1991. – Там само. – С. 211–212.
15. Часи козацькі. Січі Запорозькі. – К.: ВІПОЛ, 1997.

Катерина Поворознюк (Хмельницький),
старший науковий співробітник відділу історії
Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Археологічні дослідження Лариси Іванівни Виногородської на Хмельниччині (з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею)

Хмельницька область надзвичайно багата на історичні події всіх періодів та епох.

Поділля і Волинь в XIV ст. входили до складу Литовського та з середини XVI ст. до Речі Посполитої, у складі Подільського та Волинського воєводств. Поділля – один із найцікавіших з історико – архітектурної точки зору регіонів, відомий своєю винятковою геополітичною роллю в житті

Південно-Західної України. Місце розташування на перехресті найважливіших торговельних шляхів та на межі між християнським Заходом і мусульманським Сходом наводить на думку про подібність його історичної долі до долі всієї України, яка саме завдяки ключовому геополітичному положенню в євразійському просторі на декілька століть опинилась в центрі політичних змагань видатних держав Європи та Азії. Таку ж модель історичного розвою демонструє й Поділля, на терені якого впродовж XII – XIII ст. перетинались політичні інтереси Литви, Польщі, Золотої Орди, Туреччини, Росії. Порубіжне положення Поділля спричинило до появи на його теренах потужних фортифікацій, котрим треба завдячувати могутньому військово-технічному злету Київської Русі, який протягом довгого часу впливав на розвиток військової техніки і тактики, а також організації оборонного будівництва[1, 39].

Історія Волинського регіону, яка є невід’ємною складовою Хмельниччини, не менш багата на події та пам’ятки історії. Тут знаходилися давньоруські міста Ізяслав, Славути, Полонне, Старокостянтинів, Тихомль. Велике значення мала діяльність Василя Костянтина Острожського і його віддана боротьба за православ’я, а саме: він фундував на Волині багато міст і фортець.

Тема середньовіччя, козацькі походи і устрій, особистості гетьманів і полководців почали досліджуватись активніше з 1990-х років з початком встановлення незалежності України. В історичних та археологічних дослідженнях стали більше приділяти уваги періоду XVI–XVIII ст. У вищих навчальних закладах в навчальну програму стали більше годин виділяти на вивчення історії козацтва. У Києві було заснувано Науково-дослідний центр “Часи козацькі”. Українське товариство охорони пам’яток історії та культури, Центр пам’ятокзнавства НАН України і Українського Товариства охорони пам’яток історії та культури, Інститут археології НАН України також закликали науковців працювати над цією темою.

Оскільки Хмельницька область багата на пам’ятки середньовіччя, це і кресова фортеця в Кам’янці- Подільському і важлива цитадель в Меджибожі, Старокостянтиніві, Летичеві, Ракочі та в інших місцях, тому з 90-х років XX ст. почалися ґрунтовні дослідження пам’яток XVI - XVIII ст. на Хмельниччині. У цій статті спробуємо коротко описати дослідження пізньосередньовічних пам’яток на території Хмельниччини Виногородською Ларисою Іванівною.

Виногородська Л.І. - на сьогоднішній день достатньо відомий науковець в Україні і за її межами. Народилася Лариса Іванівна 05.02.1947 р. в Комсомольську Хабаровського краю (Росія); співробітник Відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України; кандидат історичних наук; кандидатська дисертація «Кахлі Середнього Подніпров’я XIV – середини XVIII ст.» (1993); досліджує українську кераміку доби пізнього середньовіччя, головним чином кахлі; автор керамологічних публікацій у періодичних виданнях і збірниках; дійсний член ІКОМОС.

На Хмельниччині археолог працювала в 1990 р. в Пиляві на місці бою Богдана Хмельницького з поляками в вересні 1648 р., на місці залишку

замку у Зінкові Вільковецького району, у Сокильці Дунаєвському районі на городищі 40 – 50-х років XIII ст., де науковець, обстеживши його, припустила, що укріплення не було зруйноване під час першого походу Батия у 1240 р. і продовжувало існувати у 50 х роках XIII ст.

Ціллю робіт в Пиляві було визначення ймовірного місця знаходження бою козацьких військ під проводом Богдана Хмельницького з польськими військами та дослідження залишків замку, в якому зупинявся Богдан Хмельницький зі своїм військом перед битвою.

Село Пилява знаходиться у Старосинявському районі Хмельницької області. Воно розташоване на обох берегах річки Ікви (сучасна назва правобережної частини – Олексіївка), було засновано в 1640 р. Домініканським орденом Морахівського монастиря, який збудували тут костел і замок. Саме в стінах цього замку міг перебувати Богдан Хмельницький з військом у вересні 1648 р. На жаль, бурхлива сільськогосподарська діяльність та недотримання законів про збереження пам'яток археології зробили свою чорну справу. І якщо ще в 1969 р. археологи знайшли замчище з залишками засипаних ровів [2, 1], тї вже під час роботи археологічної експедиції під керівництвом Лариси Іванівни у 1990 р. на цьому місці в центрі була глибока яма від кар'єру, де добувають каміння. Це привело до знищення середньовічної споруди. Серед знахідок – фрагменти і цілі горщики, виготовлені з світлої глини з прямими вінчиками, орнаментовані по плічкам прямими тонкими врізними лініями і червоно-коричневою фарбою. Такі горщики часто покривалися по вінчику зсередини зеленою та коричневою поливою. Привертає до себе увагу фрагмент білоглиняної посудини з високим горлом і круглим роздутим тулубом, вкритого ззовні світло-зеленою поливою, а зсередини від вінчика до середини тулуба—жовтувато-коричневою поливою. Посудина багато орнаментована врізним підполив'яним орнаментом. Серед іншого посуду - багато білоглиняних кружок з врізним орнаментом: сковорідки-латки, вкриті зсередини темно-зеленою поливою, також тарілки з світлої глини з домішками піску, віконниці з прозорого скла, фрагменти інших скляних посудин. Цікава знахідка – кубок з виліпленим зображенням польського орла [2, 6]. В засипці стіни були знайдені фрагменти кахлі, здебільшого орнаментовані. Серед знахідок численні металеві вироби: предмети побуту, свинцеві кулі, монети XVI–XVII ст.

Для виявлення місця битви військ Богдана Хмельницького з поляками у вересні 1648 р. були проведені розвідкові роботи вздовж правого і лівого берегів річки Ікви від села Пилява до с.Деркачі. Та в цьому випадку також зустрічаємося з необдуманною господарською діяльністю, саме в тих місцях, на які вказували місцеві жителі, і знаходили залишки одягу, зброї, людські скелети. В 50-х роках велися розробки торф'яників. Вода унеможливила археологічні роботи. Місцеві назви красномовно свідчать про козацькі події – долина між с. Пилявка і с. Пилява має назву Бутова, де і могла бути ставка Богдана Хмельницького, тому знайдений матеріал був достатньо вагомим, і після опрацювання знайшов своє місце у стаціонарних і тимчасових експозиціях музею та його філій: "Козацька доба на Хмельниччині",

“Богдан Хмельницький – гетьман - політик і стратег”, ” Події Пилявецької битви”, “Сполохи козацької звитяги” [5, 4].

У 2001–2005 роках під керівництвом Л.І. Виногородської археологічна експедиція Інституту археології НАН України провела поглиблені археологічні дослідження на території замку та території колишнього Домініканського монастиря XVI ст. в Старокостянтиніві Хмельницької області. Завданням експедиції було визначення заснування старовинного містечка на річці Горині та будівництва середньовічного замку.

Науковці встановили наявність на місці замку Острозького потужного до 0.5 м культурного шару зі слідами великої пожежі і залишками фортифікаційних споруд, що містив матеріали киево-руського періоду кінця XII–XIII ст. На території Домініканського монастиря також знайдено кераміку кінця XII– XV ст. та поховання, що, за стратиграфією, відносяться до XIII – XV ст. Усі знайдені матеріали знаходять безпосередні аналогії серед артефактів, відкритих при розкопках літописного Губина та інших болохівських міст. Отож, гіпотеза К.І. Терещука знайшла підтвердження, і це дає підстави вважати, що до побудови пізньосередньовічного замку на цьому ж місці функціонувало городище літописного Кобудя кінця XII–XIII ст., а на місці монастиря, можливо, існував давньоруський монастир. Під час археологічних досліджень встановлено також наявність культурних нашарувань кінця XIII – XV ст. Це дає змогу говорити про еволюцію у використанні території для оборонних укріплень (городище і замок) від кінця XII–XIII до XV – XVII ст.

Археологічні роботи 2001–2005 років дали можливість стверджувати, що початок існування городища – замку і міста Старокостянтинів (Кобудь) відноситься до кінця XII–XIII ст. [3, 16].

Отож, Лариса Іванівна доклала чимало зусиль до встановлення так званої історичної справедливості щодо дати заснування міста Старокостянтинова.

В короткому повідомленні, звичайно, неможливо описати всі археологічні досягнення Виногородської Л.І., оскільки працювала вона в багатьох регіонах України і за роки плідних досліджень та невтомної праці зробила значний внесок в українську археологію .

Джерела та література

1. Пلامеницька О. Початок мурованого оборонного будівництва на Поділлі. Архітектурна спадщина України. – К., 1994.
2. Фонди ХОКМ - Звіт № 78. Виноградская Л.И. Отчет о раскопках Подольского отряда Днепровской древнерусской экспедиции ИА АН УССР в с . Пилява Старосинявского района Хмельницкой области.
3. Історична довідка про заснування м. Старокостянтинова Хмельницької обл.: Кобудь- Старокостянтинів.—С.16.
4. Фонди ХОКМ Група зберігання Кераміка № 55 925 926 928 2204 56924927 2473 2484 431: Археологія А№ 2633 2593 1022.
5. Фонди ХОКМ. Науковий архів: Тематико-експозиційні плани.